

24. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ ДЕМОКРАТІЇ

24.1. ЩО Є ГЛОБАЛІЗАЦІЯ? 24.1.1. Чинники та особливості глобалізації. 24.1.2. Інтерпретації та оцінки феномену глобалізації провідними вченими західних країн. 24.2. АКТОРИ ПРОЦЕСУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ. 24.2.1. Мережа фінансово-економічних гравців на глобальних ринках – «Електронне стадо». 24.2.2. Роль держав у глобалізованому світі. 24.3. НАСЛІДКИ ТА ПОЛІТИЧНІ ВПЛИВИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ. 24.3.1. Суперечності та виклики глобалізації. 24.3.2. Функції та міжнародна роль національної держави в епоху глобалізації. 24.3.3. Глобалізація, національна держава і демократія. 24.3.4. Україна в глобалізованому світі.

24.1. Що є глобалізація?

Становлення демократії в Україні відбувається в контексті і під значним впливом світових процесів, які отримали назву глобалізації. Набираючи все більше обертів з останніх десятиліть ХХ ст., глобалізація здійснює потужний вплив практично на всі країни світу, змінює обличчя планети. Складно говорити про виключно позитивні чи виключно негативні наслідки глобалізації. Іноді вона створює сприятливі умови для консолідації демократії в тій чи іншій країні, іноді навпаки – стимулює розвиток кризових явищ. Сприяючи розповсюдженню демократичних цінностей, глобалізація водночас впливає на зміну форм самої демократії, кидає їй виклики або й ставить під загрозу демократичні здобутки. Тому важливо зрозуміти природу глобалізації як явища сучасного світу, визначити її вплив на розвиток людства, зокрема й на процеси демократизації.

24.1.1. Чинники та особливості глобалізації

У науковий обіг поняття «глобалізація» увійшло в середині 1980-х років. Однак ще й дотепер суспільствознавці сперечаються стосовно початку процесу «глобалізації», її змісту, перспектив та наслідків для окремих країн і світу в цілому. Чим відрізняється сучасне явище, яке називають «глобалізацією», від попередніх взаємозв'язків і взаємовпливів, які завжди існували між державами та народами світу, особливо у сфері торгівлі? Адже людство знало періоди великого переселення народів, творення могутніх імперій, що сягали поза межі одного континенту, караванну та іншу торгівлю між країнами різних континентів; воно пережило епохи великих географічних відкриттів, створення і розпаду колоніальних імперій, розвиток торговельних відносин між найвіддаленішими країнами планети, запозичення надбань цивілізації тощо¹. Що ж сталося принципово нового в

¹ Наприклад, американський історик В. Мак-Ніл у книзі «Піднесення Заходу» стверджує, що контакти з іноземцями, які несли нові, невідомі знання, завжди були головним рушієм історії, чинником, що приводив до значущих історичних змін (Див.: В. Мак-Ніл. Піднесення Заходу: перекл. з англ. – Київ: Ніка-Центр, 2003. – 1111 с.).

останній чверті XX ст., чому поняття глобалізації стало в таким широковживаним саме тепер?

Насамперед відбулися великі технологічні зміни. Вони обумовили зовсім інші (незрівнянно більші порівняно з минулим) можливості економічної інтеграції, яка нівелює державні кордони і веде до створення «економічних» та «інформаційних імперій». Процес глобалізації з соціально-економічної точки зору є продовженням тенденції до концентрації та інтернаціоналізації капіталу, відміченої ще К. Марксом і багатьма іншими вченими та ідеологами XIX ст. Але, з іншого боку, він є наслідком нової стадії у розвитку комунікаційних технологій, завдяки яким світ став «малим», «швидким», цілісним і єдиним. Події, що відбуваються в будь-якому куточку земної кулі, відразу стають відомі народам світу, знаходять відгук у них, впливають на розвиток багатьох країн. Це стосується як позитивних інноваційних процесів, так і, скажімо, сучасної фінансово-економічної кризи, яка охопила всі відкриті економіки світу.

Чимало авторів пов'язують глобалізацію саме з інтенсифікацією економічної взаємозалежності завдяки новим технологічним можливостям. «Глобалізація – процес формування єдиного загальносвітового фінансово-економічного простору на основі нових, переважно комп'ютерних технологій», – стверджує директор російського Інституту проблем глобалізації Михайл Делягін. «Якісна відмінність глобалізації від попередньої епохи інтеграції... породжена саме цими технологіями»².

Інтенсивність, щільність, швидкість контактів між людьми, корпораціями та державами, що є прикметною рисою того, що має назву „глобалізація”, було б немислиме поза електронним світом. Завдяки комп'ютерам та Інтернету світ тепер пов'язаний в єдине ціле мережею комунікацій.

Технологічні зміни збіглися із змінами політичними: крахом комуністичної системи, а відтак закінченням ідеологічного протистояння «двох світів», символом чого стало падіння Берлінської стіни та «залізної завіси». Глобалізацію пов'язують із закінченням холодної війни та створенням однополюсного світу, в якому лідирували США, принаймні до світової кризи 2008-2009 рр. (про конкурентів скажемо далі). Внаслідок названих чинників міра взаємопов'язаності світу, щільність зв'язків і контактів стали настільки значними, що світ став ніби єдиним цілим. Він перетворився у «велику шахівницю» (за З. Бжезінським), де сильною як ніколи є взаємозалежність економічних, політичних та інших гравців. Глобалізація примушує кожну країну узгоджувати розвиток національної економіки і політики з умовами загальносвітового розвитку, рахуватися з позицією

² Глобализация – это колонизация? Дискуссия // Русский журнал. – 2002. – 17 февраля. – <http://www.russ.ru/politics/20020212-stol.html>

сусідів і конкурентів, забезпечує швидке розповсюдження вільноринкової економіки.

Відомий американський публіцист Томас Л. Фрідмен наводить у своїй книзі про глобалізацію³ такі промовисті цифри: 1975 р. тільки у 8% держав були ліберальні режими вільноринкового капіталу, а прямі іноземні інвестиції становили лише 23 млрд. дол. 1997 р. країн з ліберальними економічними режимами було вже 28%, а прямі іноземні інвестиції дорівнювали 644 млрд. дол.⁴ За образним формулюванням Т. Фрідмена, глобалізація – це глибока, багатоаспектна, всесвітня інтеграція, яка «дає змогу окремим людям, корпораціям та державам проникати у цілий світ далі, швидше, глибше і дешевше, ніж будь-коли раніше; вона також – у певному сенсі – дає змогу світові проникати в окремих людей, корпорації та держави далі, швидше, глибше і дешевше, ніж будь-коли раніше»⁵.

Незважаючи на наявність різноманітних тлумачень глобалізації, які віддзеркалюють складність та суперечливість цього явища, можна запропонувати таке її узагальнене визначення:

глобалізація – це фаза сучасної поглибленої та багатоаспектної інтеграції світу в умовах новітніх інформаційних технологій, завдяки яким світ стає єдиним цілим; це також процес кількісного зростання, інтенсифікації та якісної трансформації економічних, політичних, соціальних, правових, культурних зв'язків і стосунків держав та регіонів із суперечливими, неоднозначними наслідками.

Особливість глобалізації складають такі риси:

неспівмірні з попередніми періодами світової взаємодії масштаби інтеграції, її *справді всесвітній характер* – теперішні інформаційні та комунікаційні технології зв'язують світ в одне ціле значно щільніше і швидше, ніж колишні види транспорту і зв'язку;

багатоаспектність: сучасна глобалізація охоплює економіку, політику, науку і техніку, культуру, а одним із її інструментів є формування свідомості (М. Делягін);

непередбачуваність, невизначеність та неоднозначність глобалізації, її суперечливість, поєднання у ній світлих і темних сторін (Т. Фрідмен).

Глобалізація як сучасний етап світової економічної інтеграції означає поширення вільноринкового капіталізму майже на всі держави. Вона веде до економічної, політичної і певною мірою культурної гомогенізації світу. В політичних відносинах глобалізація зумовлює становлення нових, глобальних форм влади і врядування (world governance), формування нових сфер громадської активності (глобальне громадянське суспільство), поширення демократичних цінностей та інституцій (глобальна демократизація), а також до виникнення нових форм залежності, посилення одних держав при послабленні інших, впливає на суверенітет народів та на перспективи виживання національних

³ Див. переклад цього бестселера українською мовою: Фрідмен Т.Л. Лексус і оливкове дерево. Зрозуміти глобалізацію. – Львів: «І», 626 с. Т. Фрідмен спробував показати суперечливість та неоднозначність глобалізації, потребу узгодження досягнень новітньої технології (символ – «Лексус») і традиційної культури, національних коренів кожного народу (символ – оливкове дерево).

⁴ Див. Фрідмен Т. Цит. праця. – С. 27.

⁵ Там само. – С. 26.

держав за умов усе більшої ролі наднаціональних об'єднань.

Багато країн та політичних рухів розглядають глобалізацію як нав'язування лідерами цього процесу, насамперед США, своєї моделі розвитку та власної маскультури всьому світові; як використання переваг світової інтеграції в інтересах вузького кола держав, корпорацій та окремих осіб; як спосіб визиску традиційних, непідготовлених суспільств головними суб'єктами глобалізації, поглиблення глобальної нерівності між державами і народами. Ці докори небезпідставні, якщо взяти до уваги, що на час прискорення глобалізаційних процесів припало повернення країн-лідерів глобалізації до класичних принципів вільного ринку у формі неолібералізму (на противагу соціально-ліберальним підходам попереднього періоду) та нав'язування неоліберальних (у тому числі монетаристських) підходів країнам, що трансформуються – незалежно від внутрішніх умов та особливостей. Не випадково саме ті країни, які недавно здійснили або здійснюють перехід до ринкової економіки й демократії чи не найбільше постраждали від сучасної фінансово-економічної кризи.

Вашингтонський консенсус

Існує поняття *Вашингтонського консенсусу*, яке використовують з кінця 80-х років ХХ ст. для позначення економічних рекомендацій щодо проведення реформ під керівництвом Міжнародного валютного фонду, Світового банку та уряду США, спочатку – в країнах Латинської Америки, а пізніше – країнах третього світу та деяких посткомуністичних країнах. Рекомендації стосуються таких питань, як лібералізація торгівлі, дисциплінована фіскальна політика, приватизація державних підприємств, лібералізація податкової політики, ліберальна політика щодо іноземних інвестицій, зменшення соціальних програм, зменшення державного втручання у ринкові відносини, забезпечення прав людини. Передбачалось, що проведення реформ при належному дотриманні встановлених вимог призведе до маркетизації економіки, допоможе подолати кризові явища і забезпечить економічне зростання.

Значна кількість країн (Аргентина, Бразилія, Гватемала, Гондурас, Домініканська республіка, Еквадор, Коста-Ріка, Колумбія, Мексика, Нікарагуа, Парагвай, Перу, Сальвадор, Уругвай, Чилі, а також Індія, Мексика, Туніс) проводили реформи відповідно до цих вимог. Однак результат був не однаковим: у деяких країнах така політика була успішною, а в інших, навпаки, призвела до поглиблення соціальної нерівності, зростання безробіття і дестабілізації політичної ситуації, посприявши таким чином приходу до влади лівих урядів. Критики цієї схеми вважають її особливо мало придатною для країн третього світу.

Більшість країн з авторитарними режимами (Білорусь, Китай, Росія, Куба, Північна Корея, Бірма, В'єтнам, Іран, Куба, Венесуела, Зімбабве) заявили про відмову від застосування рекомендацій «Вашингтонського консенсусу», хоча на практиці декотрі з них, наприклад, Китай, вибірково використовують запропоновані заходи для прискорення економічного розвитку.

24.1.2. Інтерпретації та оцінки феномену глобалізації провідними вченими західних країн

Точки зору вчених на впливи та наслідки глобалізації коливаються від беззастережно оптимістичних до вкрай песимістичних, але чимало з них займають помірковано-критичну позицію, визнаючи, що глобалізація – явище суперечливе. Вона поєднує плюси та мінуси, і з нею треба: а) примиритись як з реальністю, від якої не можна втекти; б) намагатись її модифікувати, надати їй форм, найбільш відповідних до можливостей і потреб окремих країн, регіонів, світової системи як цілого.

Беззастережний оптимізм був висловлений у творах американського теоретика глобалізації та футуролога Френсіса Фукуями на початку 90-х років в його статті, а потім і книзі з викличним

заголовком «Кінець історії»⁶. Тоді, одразу після закінчення холодної війни і розпаду СРСР, Фукуяма заявив про виникнення однополюсного світу і перемогу універсальної ліберальної ідеології. «Ми є свідками, – писав він у 1992 р., – можливо не тільки кінця холодної війни та специфічного періоду післявоєнної історії, але й кінця історії як такої... Тобто кінцевого пункту ідеологічної еволюції людства і універсалізації західної ліберальної демократії як завершальної форми людського врядування»⁷. Цю думку Ф. Фукуяма підтвердив і 2000 р., стверджуючи, що в світі не сталося нічого такого, що могло б її спростувати. Глобалізація, цей «сучасний вияв руху історії», на думку вченого, забезпечує поступ у політичному розвитку, і змістом його «є не соціалізм, як це здавалося марксистам, а ліберальна демократія і капіталістична ринкова економіка. Неминучим наслідком реформування інститутів ліберальної демократії стане значне покращення становища [всіх]. Саме це я мав на гадці, – підкреслює вчений, – коли писав про кінець історії»⁸.

Френсіс Фукуяма (Francis Fukuyama) – професор і публіцист, один із найвідоміших американських теоретиків глобалізації, який здобув популярність у світі і завдяки своїм численним працям („Кінець історії і остання людина”, „Державне будівництво: врядування і світовий порядок у ХІ ст.”, „Америка на роздоріжжі: Демократія, влада і неоконсервативна спадщина” та інші), так і завдяки особистим контактам та численним інтерв'ю. В останні роки Ф. Фукуяма критикував зовнішню політику Джорджа Буша і неоконсерватизм.

(Основні праці: *The End of History and the Last Man*. Free Press, 1992; *State-Building: Governance and World Order in the 21st Century*. Cornell University Press, 2004; *America at the Crossroads: Democracy, Power, and the Neoconservative Legacy*. Yale University Press, 2006 та ін.)

Фото з вебсайту єгипетської газети Аль-Ахрам:
<http://weekly.ahram.org.eg/2005/755/profile.htm>

Отже, згідно з оптимістичним поглядом Ф. Фукуяма маємо такий ланцюг лінійної залежності: *глобалізація → ліберальна демократія і ринок → соціальний прогрес → поліпшення становища людей*. «Саме глобалізація, – на думку Фукуяма, – дає бідним країнам шанс швидко розвинутися. Ті, хто не захоче брати участі в перегонах, залишаться позаду»⁹. Але чи справді розвиток іде винятково по висхідній і чи тягне він за собою покращення становища найбідніших? Це заперечують учасники антиглобалістських рухів, а також критично налаштовані вчені. Вони звертають увагу на неоднозначну за своїми наслідками для економіки різних країн діяльність транснаціональних корпорацій, на оборудки фінансових магнатів наднаціонального рівня, про які світ чимало почув після того, як у 2008 р. розгорнулася світова фінансово-економічна криза.

Більш критичну, але також позитивну оцінку глобалізації дає Збігнев Бжезінський. Сучасну

⁶ Френсіс Фукуяма. Конец истории и последний человек. – М.: АСТ, 2005. – 592 стр..

⁷ Фукуяма Ф. Конец истории? – www.liberal.ru/article.asp?Num=45.

⁸ Фукуяма Ф. Глобалізація безконечна (Скорочений запис дебатів, які відбулися 20.11.2000 у Варшаві...) // Ї. – 2000. – Ч. 19. – <http://www.ji.lviv.ua/n19texts/fukujama.htm>.

⁹ Там само.

міжнародну ситуацію, на його думку, «визначають три фактори: примат могутності Америки, глобальний успіх ідеї демократії, а також перемога ринкової економіки над етатистськими концепціями централізованої економіки. Ці фактори пов'язані між собою і впливають один на одного»¹⁰.

З одного боку, З. Бжезінський визнає, що демократія і свобода перемогли лише в частині країн світу, а «глобальна ієрархія влади» не дає змоги всім однаковою мірою скористатися плодами глобалізації; що в умовах глобалізації виникають спричинені діяльністю міжнародного капіталу фінансові кризи; що серйозних клопотів завдають злидні в багатьох країнах; що «глобальні демографічні тенденції підсилюють різючу нерівність, коли йдеться про тривалість життя й рівень охорони здоров'я». З іншого боку, він відзначає важливість утвердження в світі консенсусу (принаймні на рівні риторики) щодо чотирьох загальних принципів: „люди повинні жити у самоврядних суспільствах, заснованих на верховенстві права; мир у світі має ґрунтуватися на повазі до суверенності народів, а не на гегемонії; найефективнішою економічною системою є вільний ринок; досягнення науки мають бути доступними для всього людства»¹¹.

Збігнєв Бжезінський (Zbigniew Brzezinski)

один із провідних американських політологів, спеціаліст у галузі глобалізації та міжнародних відносин, професор, радник державних інституцій та керівник низки фондів і громадських структур США. Серед його наукових здобутків – праці про природу тоталітаризму і конфлікти всередині «радянського блоку», розвал СРСР, світову політику і світове лідерство. Одна з найвідоміших книжок – «Велика шахівниця: Американська першість та її геостратегічні пріоритети» („The Grand Chessboard: American Primacy and its Geostrategic Imperatives. – New York: Basic Books, 1997) перекладена 19 мовами, у тому ЧИСЛІ й українською.

Фото з вебсайту „Русский архіпелаг”

<http://www.archipelag.ru/authors/brzezinski/>

Критично-песимістичними можна вважати погляди Семюеля Гантінгтона¹², який у відповідь на ідею «кінця історії» Ф. Фукуями сформулював концепцію, відому під назвою «зіткнення цивілізацій» (за назвою його статті, а потім – книги)¹³. Оцінюючи перспективи розвитку світового співтовариства після розвалу СРСР, Гантінгтон висловив припущення, що і після закінчення холодної війни між капіталізмом і соціалізмом світ не стане безконфліктним. Просто іншою стане головна лінія політичного протистояння. Місце боротьби ідеологій займе культурно-цивілізаційний розкол. Різниця у культурах, релігіях може спровокувати жорстке протистояння, навіть довести до зіткнення цивілізацій.

¹⁰ Бжезінський З. Демократія перед лицем глобалізації: Виступ на колоквіумі Кастельгандольфо влітку 1998 р. // І. – 2000. – № 19. – С.43.

¹¹ Бжезінський З. Цит. праця. – С. 42–43.

¹² Докладнішу інформацію про покійного професора Гарвардського університету С. Гантінгтона та його концепцію глобального поширення демократії подано в розділі 4 цієї книги.

¹³ Хантінгтон С. Зіткнення цивілізацій // Філософська і соціологічна думка. – 1996. – № 1–2. – С. 17–23; Huntington S. P. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. – New York, 1997. – 368 p.

Песимістичними є погляди на глобалізацію тих дослідників, які акцентують увагу на проблемах нерівності, поглибленні розшарування країн світу, на які глобалізація впливає таким чином, що багаті багатіють, а бідні – бідніють. Нині 20% людства належить до розвинених суспільств, які концентрують близько 83% світового ВВП, а на решту 80% населення припадає лише 17% багатства. 20% населення, що проживають у найбідніших країнах, виробляють усього лиш 1,4% світового ВВП. Вони виключені з прогресу. Ці країни є навіть не об'єктом, а швидше жертвами глобалізації¹⁴.

Дані про нерівність країн світу фігурально представлені на рис. 24.1. у вигляді «келиха шампанського», широка частина якого наповнена саме тими 20% найбагатших країн, які здатні нав'язувати решті світу власні моделі економічного і політичного розвитку та використовувати глобалізацію насамперед у своїх інтересах¹⁵.

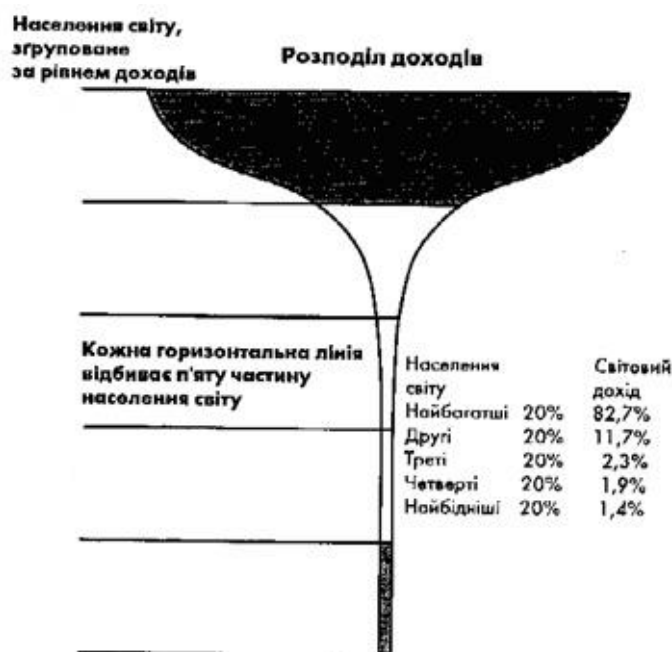

Рис. 24.1. „Бокал шампанського”: модель нерівності між багатими та бідними країнами світу

Нерівність провокує конфлікти, загрожує самому існуванню слабких держав, а також ставить під питання збереження справді демократичного ладу в сильних країнах. Намагаючись протистояти тиску слабких, останні спокушаються використанням фактору сили в міжнародних відносинах, а всередині своїх країн згортають демократію, накладаючи певні обмеження на права людини. Вихід з такого становища бачать у переоблаштуванні світу, запровадженні нового «статуту» міжнародних відносин («new covenant») та нових інституцій.

Серед представників позиції, що розглядає глобалізацію як суперечливе явище, з яким треба

¹⁴ Див.: Гелд Д., Мак-Грю Е. Глобалізація / антиглобалізація. – К., 2004. – С.87.

¹⁵ Джерело: Wade R. The Rising Inequality of World Income Distribution // Finance and Development. – December, 2001 (взято з Гелд Д., Мак-Грю Е. Глобалізація / антиглобалізація. – К., 2004. – С.87).

зживатись, активно впливаючи на неї та видозмінюючи її, є відомий американський соціолог Крейг Келхун. Центральним поняттям ідеології глобалізації, за словами Келхуна, «є твердження про те, що існує якась об'єктивна реальність на світовому рівні, на яку всі зобов'язані реагувати. Але сама реальність не одинична. І ще менш однаковими можуть бути відповіді на неї, оскільки люди ухвалюють власні рішення про те, як реагувати на реальність»¹⁶. Люди творять інституції за допомогою законодавства, і люди повинні думати, якою саме вони хочуть бачити глобалізацію і яким способом будуть включати в цей процес свої країни.

Англійський політолог Д. Гелд, автор і співавтор декількох ґрунтовних праць про глобалізацію, пропонує, критично оцінивши суперечливі реалії глобалізованого світу, запровадити поліцентричну, засновану на соціал-демократичних принципах модель глобального врядування, яка здатна відповісти на основні виклики глобалізації і зробити світ більш терпимим, демократичним та справедливим¹⁷.

Втім, існують і такі трактування глобалізації, які заперечують цю концепцію в принципі. Їх автори, в основному, представляють наукові школи, які підкреслюють давність та циклічність наростання глобальних зв'язків, неперервність цивілізаційних взаємовпливів. Наприклад, Фернан Бродель (1902-1986), один із найвідоміших французьких істориків повоєнного часу, сформулював концепцію трьох історичних часів («короткого», «циклічного» та «довгого», що характерний для розвитку цивілізацій)¹⁸, яка була використана американським вченим Іммануїлом Валлерстайном для створення *світ-системної теорії*¹⁹, що є, на його думку, науковою протиположною концепцією глобалізації. Валлерстайн виходить із концепції світової капіталістичної економіки, яка поширилась у Новий час на всю планету, сформувавши (значною мірою насильницькими методами) трьохполюсну структуру світу: центр – напівпериферія – периферія. Те, що називають глобалізацією, на його думку, є тільки черговим епізодом циклічного розвитку сучасної світо-системи капіталістичного господарювання, яка перебуває на завершальній стадії свого розвитку і стоїть на порозі її заміни іншою світовою системою²⁰.

Слід зазначити, що з початком світової фінансово-економічної кризи у 2008 р. прихильники теорії Валлерстайна, у тому числі й українські, отримали додаткові аргументи на її користь²¹. Однак,

¹⁶ Калхун Крейг. Теории модернизации и глобализации: кто и зачем их придумывал? Лекция // Институт общественного проектирования. –17 января 2006 года. – <http://www.inop.ru/reading/page68/>

¹⁷ Held D. Global Covenant. The Social Democratic Alternative to the Washington Consensus. – Cambridge: Polity Press, 2004. – 201 p.

¹⁸ Ця концепція сформульована у фундаментальній праці під загальною назвою «Матеріальна цивілізація». (Див.: Фернан Бродель. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV-XVIII ст. Переклад з французької. У 3-х томах – К.: Основи, 1998. (Т.1. Структура повсякденності: можливе і неможливе. –2000. – 543 с.; Т.2. Ігри обміну. – 2000. – 585 с.; Т.3. Час світу. – 2000. – 631 с.)

¹⁹ Теорія викладена в працях: Wallerstein I. The Modern World System I. New York: Academic Press, 1980; Wallerstein I. The Modern World System II. New York: Academic Press, 1980; Wallerstein I. The Modern World System III. San Diego: Academic Press, 1989.

²⁰ Див. Wallerstein I. Globalization or The Age of Transition? A Long-Term View of the Trajectory of the World-System. – <http://www.binghamton.edu/fbc/iwtrajws.htm>.

²¹ Див., напр.: Єрмолаєв Андрій . Що нам робити в умовах трансформаційної кризи // Українська правда.

переважна більшість дослідників констатує: глобалізація – це тенденція, процес і фаза розвитку, що об'єктивно існує, і жодна країна, якщо вона хоче успішно розвиватись, не може з цим не рахуватись. „Мережа взаємозалежних фінансових, економічних, інформаційних та інших взаємовідносин, міцно накинуто на всю земну кулю»²². Навіть наявність руху проти глобалізації «не означає, що перед нами стоїть вибір – глобалізація або відсутність глобалізації, – стверджує К. Келхун. – ...Глобалізація – це реальність. Єдиний доступний нам вибір – це якого роду глобалізацію варто прийняти»²³.

24.2. Актори процесу глобалізації

Всі учасники глобалізації – сильні і слабкі гравці, об'єкти і суб'єкти, задоволені, незадоволені і вкрай обурені, ба, навіть жертви цього процесу так чи інакше взаємодіють між собою на світовій арені. Їхні успіхи і невдачі залежать від інтенсивності взаємодії та ролі, яку грає кожен з них у світових процесах. Важливим, на думку Т. Фрідмена, є досягнення рівноваги: а) між державами; б) між державами та глобальними ринками; в) між державами та надпотужними індивідами²⁴, які і є, по суті, основними акторами глобалізації. Додати можна хіба що міжнародне громадянське суспільство, яке поки що відіграє радше допоміжну, аніж вирішальну роль.

Отже, актори глобалізації – це дійові особи світових процесів економічної, політичної, культурної взаємодії, яка визначає сутність та напрямки глобалізаційних процесів.

Розглянемо роль світових ринків, транснаціональних компаній, держав та окремих, економічно або ідеологічно впливових, осіб у цьому процесі.

24.2.1. Мережа фінансово-економічних гравців на глобальних ринках – «Електронне стадо».

Для наочної характеристики економічної взаємопов'язаності світу скористаємося метафоричним образом «Електронного стада» (табуна), що його вжив у своїй книзі про глобалізацію Т. Фрідмен.

Сучасні технології не вимагають фізичного переміщення суб'єктів економічної діяльності – вони дають їм змогу взаємодіяти, перебуваючи в найвіддаленіших точках земної кулі. Тому, в епоху глобалізації світові ринки-велетні – це «Електронне стадо переважно анонімних покупців і продавців акцій, облігацій та валюти, ...мультинаціональних інвесторів, пов'язаних між собою екранами та мережами»²⁵. Електронне Стадо складається з двох головних груп, яким Фрідмен дає метафоричні назви «коротконогої» та «довгорогої» худоби. До першої групи входять усі ті, що купують і продають акції, облігації та валюту по цілому світу, переміщаючи свої гроші в короткі терміни

25.02.09. – <http://pravda.com.ua/news/2009/2/25/90305.htm>)

²² Аннан К. «Мы – народы: роль ООН в XXI веке» // Международная жизнь. – 2000. – № 10. – С.11.

²³ Калхун Крейг. Цит. лекція // Институт общественного проектирования. – 17 января 2006 года. – <http://www.inop.ru/reading/page68/>

²⁴ Фрідмен Т. Л. Цит. праця. – С. 28.

²⁵ Там само. – С. 159.

(валютні маклери, великі фонди взаємодопомоги та пенсійні фонди, інвестиційні фонди, страхові компанії, торговельні палати банків, окремі інвестори). До другої належать мультинаціональні корпорації (як «Дженерал Електрик», «Дженерал Моторс», ІБМ, «Інтел», «Сіменс»). Вони беруть дедалі більшу участь у прямих іноземних інвестиціях, будують чи купують підприємства по цілому світу, укладають міжнародні довготермінові угоди та союзи з чужоземними підприємствами. Світові ринки-велетні та Електронне Стадо настільки могутні, що можуть призводити до зміни урядів та мати вирішальний вплив на внутрішню політику держав. І хоч, інвестуючи в країну, вони повинні брати на себе довготермінові зобов'язання, це не заважає їм «бігати Стадом туди-сюди з дивовижною швидкістю»²⁶.

Електронне Стадо і національна безпека

Що ж зробити, щоб швидкі глобальні корпорації не завдали шкоди економічному розвитку слабких країн, які також хочуть скористатися перевагами глобалізації і запрошують іноземних інвесторів, беруть позики в міжнародних банках тощо?

«Уявімо собі Електронне Стадо як стадо антилоп, – пише Фрідмен, – що пасеться на широченних просторах Африки. Коли антилопа на чолі стада помічає, що у високому, густому чагарнику поблизу пасовища щось ворухиться, то вона не стане радитися зі своєю сусідкою: «От біда, там, за кущами, щось ворухиться; боюся, чи це, бува, не лев». Зовсім ні. Ці антилопи просто дременуть що є сили, й спиняться вони не скоро. Вони побіжать до іншої країни, не тямлячи себе й зносячи все на своїй дорозі. Як захистити свою країну від такого лиха? Відповідаю: скосіть траву, вичистіть чагарники, щоб наступного разу антилопи, побачивши, як щось шурхотить у кущах, подумали: «Пусте, я бачу, що там. Це просто кролик». Або, якщо наблизатиметься лев, антилопи зможуть помітити його ще здалеку й будуть відступати поступово, без паніки. Якщо ж ні, то стадо принаймні матиме час, щоб згуртуватися й дати бій хижакові».

Див.: Т. Фрідмен, цит. праця, с. 232.

Отже, першим і основним гравцем на полі глобалізації є всесвітня мережа фінансово-економічних транснаціональних структур, серед яких чи не найбільш відомі ТНК – транснаціональні корпорації. Вони виступають головними суб'єктами сучасного етапу глобалізації поряд з такими агентами транснаціональної економічної діяльності, як Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, Світова організація торгівлі – СОТ, різноманітні регіональні об'єднання, багатонаціональні корпорації (їх налічується понад 60 тис.), інституційні інвестори (страхові та пенсійні фонди), міжнародні неурядові організації²⁷.

Велику роль грають окремі надпотужні індивіди. На земній кулі, населення якої становить 6 млрд., панує глобальна владна еліта чисельністю приблизно 6 тис. осіб, зазначає американський дослідник Девід Роткопф (викладач Колумбійського університету та керівник консалтингової фірми)²⁸. Ці люди є топ-менеджерами транснаціональних корпорацій, лідерами національних і міжнародних організацій, директорами міжнародних НДО, провідниками релігійних рухів тощо. Особливу групу серед них становить бізнесова еліта світового масштабу, між представниками якої налагоджені постійні контакти. Прикладом можуть бути зимові зустрічі бізнес-еліти в Давосі у

²⁶ Там само. – С. 161-162.

²⁷ В сучасному світі, за даними електронної енциклопедії «Вікіпедія», функціонує понад 40 тисяч НУО міжнародного рівня. В окремих державах їх кількість іноді сягає понад 100 тисяч (наприклад, в Росії діє 277 тисяч НУО, а в Індії їх число коливається від одного до двох мільйонів). – http://en.wikipedia.org/wiki/Non-governmental_organization.

²⁸ Див.: David Rothkopf. Superclass. The Global Power Elite and the World They Are Making. – New York: Farrar, Straus & Giroux, 2008. – 376 p.

Швейцарії, регулярні зустрічі експертів та керівників фінансових установ країн «Великої двадцятки» (G20), а також «Великої сімки/вісімки» (G7 чи G8, якщо залучають Росію), на яких вирішуються питання виходу з фінансово-економічної кризи 2008-09 років. Саме через вплив цих людей та очолюваних ними транснаціональних корпорацій, таких як «Волл-март» (Wal-Mart Stores Inc.), «Ексон-мобіл» (Exxon Mobil Corp.), «Дженерал моторс» (General Motors Corp.)²⁹ та інших, вони здійснюють, а національні держави втрачають свій вирішальний вплив на внутрішню і зовнішню політику. До класу впливових світових лідерів належать такі широко відомі в Україні особистості, як Джордж Сорос, Білл Гейтс, Джеффері Сакс, Лакшмі Міттал. Високі позиції та глобальні інтереси об'єднують їх у певного роду спільноту («суперклас»).

Виключно важливу роль у процесах глобалізації відіграють ТНК у сфері розвитку комунікацій та інформаційного забезпечення. Розвиток сучасних засобів комунікації дає змогу країнам, що є провідними в цій галузі, контролювати потік і зміст інформації мало не в усьому світі. Виникають гігантські транснаціональні медіа-корпорації, у процесі конгломерації яких з комп'ютерними мультимедійними й телекомунікаційними компаніями виникають транснаціональні мультимедійні імперії. Їх власники зосереджують у своїх руках величезну економічну, фінансову та політичну владу. Наприклад, Р. Мердок, який очолює концерн «News International» у Великій Британії, володіє також пакетами акцій ЗМІ в Австралії та США, а «телевізійний магнат» С. Берлусконі володіє великими пакетами акцій італійських газет і телевізійних компаній Білла Гейтса, Теда Тернера та ін.

24.2.2. Роль держав у глобалізованому світі

Важливими акторами глобалізаційних процесів залишаються держави. Втім, їхня роль у світі, а також взаємовплив та диспозиція стосовно одна одної в останні десятиліття дуже змінилися. Не всі держави мають однакову вагу і значення, не всі виступають суб'єктами глобалізації. Світ ділиться на переважно демократичний Захід і переважно авторитарний Схід; на Північ, що відіграє роль світового „міста”, і Південь, якому відводиться роль світового „села”; на „перший світ” (капіталістичних розвинених країн), „другий” (раніше – країни так званого „соціалістичного табору”, а зараз багато різних країн, що перебувають у стадії трансформації та змагаються за лідерство з країнами першого світу); нарешті – країни „третього світу”, більшості яких поки що не вдається подолати ознаки відсталості.

Найбільший вплив на світовий розвиток мають країни «Золотого мільярда»: США, Канада, Велика Британія, ФРН, Франція, Італія, Ізраїль та Японія (трохи в іншій конфігурації – країни «Великої вісімки», куди входить і Росія). Вони сприяють інтенсифікації глобальних зв'язків, на їх території розташовані мегаполіси або глобальні міста з їхніми центрами ділової й політичної активності (Лондон, Нью-Йорк, Франкфурт, Париж, Цюрих, Токіо, Москва, Сингапур, Шанхай, Бомбей та інші). Глобальні міста перетворюються в осередки міжнародної торгівлі і ділової активності, центри, де виробляються політичні рішення стосовно глобальної економіки і де поряд із

²⁹ Остання фірма, щоправда, збанкрутувала під час кризи у 2009 р.

національними фірмами розташовані транснаціональні корпорації. Так, у Нью-Йорку мають свої відділення 350 іноземних банків, 2500 представництв іноземних фінансових корпорацій, а кожний четвертий банківський службовець працює в іноземному банку³⁰.

Наведена нижче таблиця демонструє, що лівова частка транснаціональних корпорацій (ТНК) походять з розвинутих країн світу. Будучи акторами глобалізації, вони діють не лише у своїх корпоративних інтересах, а й в інтересах країн, які вони репрезентують.

Таблиця 24.1.

Розташування 500 найбільш впливових транснаціональних корпорацій.

Країна /об'єднання країн	Кількість транснаціональних корпорацій (1999)
США	179
Європейський Союз	148
Японія	107
Канада	12
Південна Корея	12
Швейцарія	11
Китай	10
Австралія	7
Бразилія	3
Інші	11
Разом	500

Джерело: Гелд Д., Мак-Грю Е. Глобалізація/антиглобалізація. – К.: КІС, 2004. – С.45.

Глобалізаційні концепції переважно виходять із постулату про те, що світ не стільки глобалізується, скільки американізується. Сполучені Штати Америки були головним одноосібним актором процесів глобалізації, що здійснював експансію під гаслами поширення демократії в світі і у багатьох випадках діяв на міжнародній арені – особливо після подій 11 вересня 2001 р. – на основі власних односторонніх рішень, не звертаючи належної уваги навіть на позицію ООН та союзників по НАТО. Провідні позиції американського капіталу на глобальних ринках сприяли цьому. У багатьох галузях на продукцію американської індустрії припадало понад 50% світового ринку, а більше половини всієї бізнесової активності перебувало під впливом США. Як зміниться роль США з приходом до влади нового Президента та під впливом світової кризи – це питання поки що залишається без чіткої відповіді. Хоча число претендентів на світове лідерство, як побачимо далі, – зростає, і претензії багатьох із цих країн не є безпідставними. Про це говорять зокрема кількісні дані про залученість країн до процесів глобалізації та їхні успіхи в економічному розвитку.

Рівень залученості країн до процесів глобалізації визначають за допомогою різноманітних індексів. Одним із них є «Індекс глобалізації А.Т. Керні»³¹, за результатами якого переможцями в

³⁰ Гидденс Э. Социология. – М.: Эдиториал УРСС, 1999. – С.536.

³¹ Див.: Globalization Index // http://en.wikipedia.org/wiki/Globalization_Index. Індекс друкується міжнародною консалтинговою компанією «А. Т. Kearney» та журналом Foreign Policy. Вимірювання проводили у 62 країнах, що разом виробляють 96% всесвітнього ВВП, за 14 різними показниками, які стосуються чотирьох сфер міжнародного життя: економічна інтеграція (обсяг міжнародної торгівлі, інвестицій та різних виплат, у тому числі заробітної плати, під час перетину державного кордону); персональні контакти (міжнародні поїздки та туризм, об'єм міжнародних телефонних переговорів, поштових відправлень та переказів); технологічний розвиток (кількість користувачів Інтернет, кількість Інтернет-серверів і таке інше); залученість до міжнародної

окремих категоріях у 2006 році стали: Ірландія – 1-е місце за економічною інтеграцією, США – за технологіями, Швейцарія – за приватними контактами, Франція – за політичною залученістю (див. табл. 24.2).

Таблиця 24.2.

Індекси деяких країн за сферами глобалізації

«Економічна інтеграція»	«Персональні контакти»	«Технологія»	Залученість до міжнародної політики
1. Ірландія	1. Швейцарія	1. США	1. Австрія
2. Сингапур	2. Ірландія	2. Нова Зеландія	2. Франція
3. Нідерланди	3. Сингапур	3. Сингапур	3. Нова Зеландія
4. Панама	4. Чехія	4. Чехія	4. Португалія
5. Словаччина	5. Канада	5. Канада	5. Німеччина
6. Чехія	6. Австрія	6. Данія	6. Італія
7. Фінляндія	7. Ізраїль	7. Швейцарія	7. Велика Британія
8. Малайзія	8. Данія	8. Нідерланди	8. Швеція
9. Швейцарія	9. Хорватія	9. Швеція	9. Аргентина
10. Швеція	10. Нова Зеландія	10. Сингапур	10. Данія
30. Україна	41. Україна	45. Росія	25. Росія
46. Росія	51. Росія	52. Україна	38. Україна
62. Бангладеш	62. Іран	62. Бангладеш	62. Тайвань

Джерело: Globalization Index // http://en.wikipedia.org/wiki/Globalization_Index.

За загальним індексом глобалізації А.Т. Керні перше місце у 2006 р. зайняв Сингапур, друге і третє – Швейцарія та США (у 2005 році ці країни розділили між собою перший рядок списку). До десятки країн з найбільш високим індексом глобалізації також увійшли: Ірландія, Данія, Канада, Нідерланди, Австралія, Австрія та Швеція. З країн колишнього СРСР в індексі глобалізації-2006 опинились лише дві держави – Україна (39 місце) та Росія (57). Останні місця з 62 країн, у яких проводилось дослідження, зайняли Індонезія (60), Індія (61) та Іран (62).

Існують також інші індекси глобалізації з охопленням більшої або меншої кількості країн³², а дані про рівень глобальної залученості може коливатися від року до року. Так, за розрахунками 2009 р. загальний COF-індекс глобалізації для України становив 47 пунктів, для Росії – 61, хоча Росія випереджала Україну за індексом економічної глобалізації. Перші п'ять місць зайняли Бельгія, Ірландія, Нідерланди, Швейцарія, Австрія³³.

На сьогодні США залишаються світовим лідером і найочевидніше впливають на спрямування процесів глобалізації. Проте історичний досвід свідчить про відносну короткочасність такого домінування, множинність реальних суб'єктів політики й альтернативність світового політичного процесу³⁴. Отож не дивно, що гегемонії США останнім часом кидають виклик різні групи країн. На

політики: членство держав у міжнародних організаціях, кількість посольств.

³² Ehe KOF Globalization Index, Transeurope-project Globalization Index-2002 та інші.

³³ <http://globalization.kof.ethz.ch>

³⁴ За результатами аналізу І. Валлерстайна, спроможність держави-гегемона безперешкодно нав'язувати свою волю іншим великим державам обмежується 25-50 роками. Ця думка знаходить підтвердження у сучасній світовій практиці.

лідерство претендує об'єднана Європа на чолі з такими країнами-лідерами Європейського Союзу як Франція та Німеччина. Не перестає претендувати на роль наддержави Росія. Крім того, серйозною противагою США можуть стати великі азійські держави з дуже чисельним населенням і ВВП, що швидко зростає: Китай, Індія. За загальним індексом глобалізації у 2007 Китай посів 37 місце, а за рівнем політичної глобалізації – 11-е.³⁵ В абсолютних вимірах економічної могутності КНР поки що далеко позаду світового лідера, але за темпами і масивом зростання ВВП (у середньому майже на 10% за рік) він є потенційним світовим лідером. „Подібно до появи [на світовій арені] Німеччини в ХІХ ст. та Америки в ХХ ст., піднесення Китаю до рівня наддержави викликає страх і захоплення водночас”, – пише англійський журнал “Economist”.³⁶

Претенденти на світове та регіональне лідерство (зліва направо): Сингапур, Малайзія, Китай, Таїланд, Індонезія, Філіппіни, Індія. Ілюстрація Дж. Фраєра (James Fryer) до статті „Тигри, що втратили рев” (Economist. 2008. February, 28. – <http://www.economist.com>)

Як уже згадувалось, провідні позиції за рівнем глобалізації займає низка інших країн Азії, серед яких лідирує Сингапур. Тривалий час з «південно-східно-азійськими тиграми» (їх так назвали за «великий стрибок» в економічному розвитку, який вони зробили у 80-90-і роки) пов'язували великі надії щодо провідної ролі в світових економічних процесах. Політичні діячі та аналітики цих країн і далі заявляють, що їхньому об'єктивно високому, але недооцінюваному Заходом рівню економічного, технологічного та освітнього розвитку не відповідає відведена їм роль у вирішенні світових проблем. Однак порівняння середнього щорічного приросту ВВП за два десятиріччя – 1988-97 рр. та 1998-2007 показує, що друге з цих десятиріч було більш успішним, ніж перше, лише для Індії та Філіппін, майже таким самим для Китаю, а економіки таких країн Південно-східної Азії, як Сингапур, Малайзія, Таїланд, Індонезія після 1998 р. зазнали значного зниження темпів економічного зростання. Те ж саме говорять дані про зростання продуктивності праці. Англійський журнал «Економіст» звертає увагу також на малу кількість бізнес-структур світового класу в названих Південно-східно-азійських країнах. Серед перешкод для збереження високих темпів розвитку називаються як незалежні від урядів цих країн чинники (наприклад, їх надзвичайна строкатість в етнокультурному та релігійному відношенні), так і перешкоди, пов'язані з діяльністю їхніх урядів, у

³⁵ 2007 KOF Index Globalization // <http://globalization.kof.ethz.ch>

³⁶ China and its region. The great game in Asia // The Economist. – 2007. – March 29. – <http://www.economist.com/>

тому числі й корупція, домінування патримоніальних традицій при підборі кадрів тощо³⁷.

На вихід із-під американського домінування претендує також Латинська Америка. Президент Венесуели Уго Чавес, якого, щоправда, вважають популістом, заявив про формування в цій частині світу блоку країн, де при владі перебувають ліві сили. Це Аргентина, Болівія, Куба, Венесуела, Еквадор, Нікарагуа, Чилі й Бразилія. За умови створення Південноамериканської Ради оборони, схожої до НАТО, вони будуть здатні, на думку Чавеса, гідно протистояти США.³⁸

Президент багаті на нафтові запаси Венесуели Уго Чавес претендує на роль лідера Латинської Америки у її протиборстві зі Сполученими Штатами Америки. Фото: "Economist". 2005. February, 24. http://www.economist.com/world/la/displayStory.cfm?story_id=3701090

Нарешті в останній час з'явилося чимало публікацій безсторонніх аналітиків про майбутню де-американізацію глобалізаційних процесів. Почесне місце серед них зайняла книга Фаріда Закарії «Пост-американський світ»³⁹. За словами автора, він намагався не применшувати роль США, а показати зростання інших: Китаю, Індії, Бразилії, Росії. Стверджуючи, що в недалекому майбутньому США не превалюватимуть економічно, не накреслюватимуть схеми геополітики та не домінуватимуть в культурі, Закарія пише, що вже й зараз «найвищі будівлі, найбільші греблі, найбільш касові фільми, найбільш запитувані стільникові телефони – все це є створеним за межами Сполучених Штатів». Критика існуючих відносин між країнами глобалізованого світу посилюється під впливом сучасної світової фінансово-економічної кризи, яка може послужити каталізатором змін. Якими саме будуть ці зміни і як вони вплинуть на процеси демократизації в світі, сказати важко.

24.3. Наслідки та політичні впливи глобалізації

24.3.1. Суперечності та виклики глобалізації

Теорія глобалізації, а ще більше суспільна реальність, яку вона відображає, має чимало критиків та опонентів. Однією з причин цього є те, що в тому варіанті, як вона розгортається з останньої чверті ХХ ст., глобалізація – ще молода система. Як колись молодий капіталізм в національних межах, так і молода глобалізація у світовому вимірі містить багато руйнівних моментів, жорстокості до слабких та повільних. Чи стане вона іншою, чи світ прийде до зовсім іншої системи відносин, як про це пише Валлерстайн, – питання відкрите. Зрозуміло одне: відповіді на виклики глобалізації, пристосуватися до неї або видозмінити її можна лише зрозумівши усі її суперечності,

³⁷ The tigers that lost their roar // The Economist. – 2008. – February, 28. http://www.economist.com/world/asia/displaystory.cfm?story_id=10760174

³⁸ За матеріалами РІА Нових, Корреспондент.net. – Взято з газети «Поступ»: <http://postup.brama.com/dinamic/usual.php?what=60905>

³⁹ Zakaria Fareed. The Post-American World. – New York: W. W. Norton, 2008. – 288 p. Цит. за: <http://tokatakiya.blogspot.com/2008/03/post-american-world.html>

сильні і слабкі сторони. Назвемо найголовніші з них.

По-перше, неоднозначними є перспективи глобалізації у сфері, де вона просунулась найдалше – економіці, якщо брати до уваги не лише економічне зростання, а й фінансову систему, а також соціальні наслідки, про які мовилося вище. Свобода, добробут, їх швидке зростання – усе це спостерігається в країнах, які вже стрибнули в потяг глобалізації. А припустимо, що застрибнуть усі або більшість країн: звідки тоді візьметься таке зростання, якщо врахувати, що значна його частина здобута за рахунок монопольного володіння частини країн перевагами глобалізації?

По-друге, глобалізація породжує невпевність та невизначеність у міждержавних і взагалі політичних відносинах. «Холодна війна» закінчилась, «залізна завіса» впала. Відійшли в минуле розмежування між країнами за ідеологічною ознакою. Але чи побільшало в сучасному світі відкритості і свободи *для всіх*? Відповідь більш ніж неоднозначна. Наприклад, у 2008 р., після приєднання Польщі до Шенгенської угоди західний регіон України на повну силу відчув, як цивілізована та глобалізована Західна Європа вибудовує нову стіну між країнами Шенгенської зони, з одного боку, та їхніми східними сусідами – з іншого. Практично всі країни Заходу та інтегровані в ЄС пост-комуністичні країни переглядають імміграційне законодавство у бік створення жорсткіших умов імміграції (за винятком фахівців у тих видах інтелектуальної праці, на які стрімко зростає попит). Є причина, на яку посилаються найчастіше – міжнародний тероризм. Однак є чимало й інших, прихованих причин для такої поведінки країн-лідерів.

По-третє, суперечливим є вплив глобалізації на процеси демократизації. Розвиток сучасних інформаційно-комп'ютерних технологій надав потужний імпульс процесу універсалізації форм суспільного життя на всій планеті. По суті йдеться про запровадження базових суспільних цінностей, інституційних механізмів та культурних зразків, що властиві країнам Заходу. З іншого боку, інформаційний вибух, на думку деяких вчених, є найбільшою загрозою демократичним інститутам. Національна держава позбувається можливості представляти контингенти виборців, організованих за територіальною ознакою. Інститути й організації громадянського суспільства, що будувалися навколо демократичної держави, втрачають своє значення, перетворюючись на «порожню шкаралущу», що дедалі менше відповідає потребам людей⁴⁰.

По-четверте, значні проблеми постають з наростанням радикального руху антиглобалістів, який, як і глобалізація, хаотичний, різношерстий та невизначений, і саме через це з ним важко боротися.

Антиглобалізм – протестні соціальні рухи, дії яких спрямовані проти неоліберальної версії глобалізації та американізації міжнародних відносин.

Виступи антиглобалістів можна було спостерігати наприкінці ХХ та на початку ХХІ століть у різних куточках світу й, перш за все, в країнах розвинутої демократії (Великій Британії, Німеччині, Франції, Канаді). У деяких питаннях антиглобалізм змикається з міжнародним ісламським тероризмом, який також має антизахідну, насамперед антиамериканську спрямованість, спекулює на

⁴⁰ Castells M. The Power of Identity. – Oxford, 1997. – P. 355.

проблемах глобальної нерівності та несправедливості. Найрадикальнішим антиглобалістським викликом розповсюдженню демократії стали атаки терористів у Нью-Йорку та Вашингтоні 11 вересня 2001 р.

Ще в середині 90-х років ХХ ст. американський політолог Бенджамін Барбер писав, що глобальний розвиток породжує дві взаємопов'язані, але ворожі одна одній тенденції у політичному житті. Перша – це протестний сепаратистський рух проти світової інтеграції, одним із виявів якого є ісламський джихад. Друга – це прагнення до всеохопної інтеграції, уніфікації виробництва й споживання, культури і розваг, навіть зовнішнього вигляду і психології людей. За висловом Б. Барбера, це прагнення перетворити сучасний світ на «мак-світ» (у якому панують «макдональдзи», «макінтоші» та інші «маки»). Обидві тенденції – антидемократичні. Джихад здійснює кривавий пошук ідентичності, мак-світ розвиває безкровну економіку прибутку, долучаючись до якої кожен мимоволі стає [насамперед] споживачем і позбувається почуття громадянськості, яке є іманентним для будь-якої демократичної держави⁴¹.

По-п'яте, загострюється проблема національної ідентичності та етнічних коренів. Процеси глобалізації сприймаються народами світу, з одного боку, як фатальні й неминучі, такі, що нівелюють усі відмінності, вестернізуючи та американізуючи світ, долаючи крайні відмінності у розвитку країн, а з іншого – як далеко не всесильні, здатні відступити, наштовхнувшись на протидію національних цінностей, спричинивши ще глибшу відчуженість між окремими країнами, між Північчю і Півднем, між цивілізаціями.

Руйнування кордонів національних держав та уніфікація соціокультурних та регіональних особливостей народів, нівелювання відмінностей між культурами, що відбувається внаслідок інформаційної та культурної експансії сильних держав, начебто поліпшує взаєморозуміння, але водночас – сприяє зростанню негативного впливу маскультури. Крім того, як зазначає М. Делягін, «будь-яка інтеграція, у тому числі і її вища на сьогодні фаза – глобалізація, загрожує культурній ідентичності». На думку Т. Фрідмена, головна проблема глобалізації полягає в тому, щоб *«знайти здорову рівновагу між збереженням своєї тожсамості, домівки та спільноти і виконанням усіх речей, необхідних, конче потрібних, щоб виживати в новій світовій системі»*⁴².

Слід зазначити, що високорозвинені країни «першого світу» у Західній Європі, а також Канада, Австралія, Нова Зеландія впродовж останніх десятиріч також зазнають потужної інформаційної експансії, насамперед з боку США. Їм, проте, вдається підтримувати та навіть посилювати власну національну ідентичність, у тому числі – в аспекті культури, завдяки наполегливому та послідовному запровадженню комплексу заходів з боку державних, бізнесових та громадських структур.

У посткомуністичних країнах інформаційна хвиля прийшла на період трансформації суспільного ладу і притаманних йому соціокультурних цінностей. Захоплення позицій у культурному просторі колишніх республік СРСР іншими державами суттєво спростилося завдяки занепаду цілих

⁴¹ Barber B. Jihad vs McWorld. – New York, 2001. – P. 236-246.

⁴² Фрідмен Т. Цит. праця. – С. 67.

галузей виробництва (як-от кінематографії в Україні), скороченню фінансування сфери культури, глибокому культурному шоку, що його пережила основна частина населення цих країн – через руйнівні наслідки перших років соціально-економічних реформ і невідповідність еліти до вирішення проблем, пов'язаних з формуванням національної та культурної ідентичності. Лідери та суспільні групи, які були б спроможні забезпечити ефективну протидію та адаптацію суспільства до нової інформаційно-комунікативної ситуації, виявилися тут ослабленими, якщо не зовсім відсутніми. В Україні до цих загальних чинників додалася криза ідентичності значної частини населення через регіональну поділеність (на думку С. Гантінгтона, саме через її територію проходить «цивілізаційний розлам» між Сходом і Заходом), домінування регіональної та значне поширення «радянської» ідентичності на Сході (Донбас) та російської в Криму.

Отже, глобалізація – це переплетення суперечливих процесів, які мають як позитивні, так і негативні наслідки. Її позитивне спрямування в бік демократизації, що цікавить нас найбільше, творить ланцюг змін у відносинах держав і народів, який можна представити приблизно так: *взаємодія → взаємозалежність → універсалізація → врахування національних особливостей → глокалізація → демократизація.*

Глокалізація – термін, придуманий теоретиками для відображення одночасної дії, поєднання, а в ідеалі – гармонізації глобалізації, з притаманними їй тенденціями до універсалізації та інтеграції світу, та локалізації, з властивим їй прагненням людей до збереження традицій, національних і культурних відмінностей, своєї ідентичності та «домівки» (включно з національною державою).

Глокалізація – це постійна взаємодія глобального і локального, спрямованого на прискорення розвитку суспільства, гармонізацію його стосунків зі світовим співтовариством при збереженні своєї ідентичності і «глокалізованої» культури. Вона є однією з передумов подолання відчуженості між народами, збереження належної ролі національних держав у світовому політичному процесі, а отже й сприяє демократизації. В цьому ж напрямі діятиме й зростання так званої «зональної глобалізації», яка означає формування багатополосності світу через створення регіональних осередків цивілізації, формування колективної ідентичності регіонів, близьких між собою історично й культурно.

24.3.2. Функції та міжнародна роль національної держави в епоху глобалізації

Однією з дискусійних проблем, пов'язаних з глобалізацією, є майбутнє *національної держави*. В теорії міжнародних відносин поняття національної держави окреслюють дуже широко, розуміючи під ним суверенну, територіально обмежену політичну одиницю, яку, з часу укладення європейськими державами Вестфальської Угоди (1648 р.), визнано основним суб'єктом міжнародного права. В сучасну епоху, з крахом імперій і розвитком національного самовизначення, національна держава перетворилась на найбільш поширену форму політичної організації суспільств. Вона має визначені правила набуття громадянства, визнає та оберігає свою культурну специфіку та обраний шлях соціально-політичного розвитку, є втіленням і носієм національного суверенітету та демократичного ладу.

Тривалий час вважалося, що національна держава є неодмінною основою політичної організації людства. Проте події останніх десятиріч віддали цей постулат під великий сумнів. По-перше, інструменти традиційної економічної політики не відповідають сучасним потребам технологічного розвитку. Держави повинні враховувати цей фактор і формувати інші параметри регіональної і внутрішньої політики. По-друге, інтенсивність торгівлі змушує уряди по-іншому ставитися до протекціоністської політики та зменшувати роль державної економіки на користь транснаціональних корпорацій. В іншому випадку такі держави зазнають певних санкцій з боку міжнародних фірм. По-третє, глобальні масштаби взаємозв'язків і взаємних залежностей не лише прискорюють еволюційний розвиток національних політичних інститутів, але й надають їм нових якостей, як консолідуючих, так і руйнівних. У побудованій дослідниками «п'ятиповерховій піраміді» владних відносин, що формуються у світі під тиском глобалізаційних процесів, лише один «поверх» відведено національній державі. Частина своїх функцій вона передає наверх (міждержавним і міжнародним об'єднанням), іншу – вниз (територіальним та муніципальним органам).

Істотних змін зазнає поняття суверенітету. В епоху глобалізації доречно говорити про «обмежений суверенітет» держав, про передачу (добровільну або під примусом обставин) його частини міждержавним та наддержавним організаціям і структурам. Додаткового навантаження зазнають «перехідні» суспільства, до яких належить і Україна. Адже вони певною мірою на роздоріжжі політичного процесу, і проблеми, що супроводжують глобалізацію, додаються до численних проблем творення та зміцнення держави, трансформації суспільної системи.

Суперечливість впливу глобалізації на національні держави полягає в тому, що на сильні держави вона діє як стимул, що спонукає політиків до опрацювання нових, більш ефективних форм розвитку та кращих механізмів інтеграції, тоді як слабкі держави зазнають серйозних випробувань і можуть навіть занепасти. «Failed states» – «невдалі держави» перетворились на одну з серйозних міжнародних проблем кінця XIX – поч. XX ст. Хоч перспектива розпаду чи занепаду загрожує лише тим державам, які перебувають у перманентному кризовому стані, її відвернення є проблемою для всієї світової спільноти. К. Келхун підкреслює, що «бажано не мати переможених і ослаблених держав у цьому новому світопорядку, оскільки слабкі держави, що хиляться до занепаду, – небезпечні». Взагалі, на думку вченого, «сучасні пояснення глобалізації дуже серйозно недооцінюють роль держави», і зовсім не факт, що глобалізація неодмінно повинна супроводжуватися її ослабленням⁴³.

До дискусій про те, чи держава повинна бути слабка чи сильна, останнім часом долучився Ф. Фукуяма. В одній із своїх праць⁴⁴ відомий теоретик глобалізації стверджує, що слабкі або занепаді держави є джерелом найсерйозніших світових проблем. Тому хоч нині ніхто не вірить в «чистий» державний суверенітет, потрібно розрізняти *силу* і *обсяг* держави, її *міцність* і *широту* повноважень

⁴³ Див. Крейг Калхун. Теории модернизации и глобализации: кто и зачем их придумывал? Лекция // Институт общественного проектирования. – 17 января 2006 года. – <http://www.inop.ru/reading/page68/>.

⁴⁴ Fukuyama, Francis. State Building: Governance and World Order in the 21st Century. – Ithaca, N.Y.: Cornell Univ. Press, 2004. – 132 pp.

для втручання в суспільні справи. Міжнародні організації, вважає Фукуяма, мають домагатися зменшення другого, але не першого.

Про те, що тепер важить не стільки розмір, скільки якість держави, пише також Т. Фрідмен. Визнаючи невідворотність глобалізації і прагнучи, щоб якомога більше людей зрозуміли і прийняли глобалізм, він водночас висловлює впевненість у тому, що «національна держава ніколи не зникне...». Вона мусить існувати як «довершене оливкове дерево – остаточне вираження нашої належності до когось і до чогось – мовної, географічної та історичної. Неможливо бути цілісною особою на самоті. Можна бути багатою особою на самоті. Можна бути кмітливою особою на самоті. Але цілісною особою – ніколи. Щоб бути цілісною особою, треба бути частиною оливкового гаю, бути закоріненим у ньому»⁴⁵.

Отже, є достатньо підстав для впевненості, що і на перспективу національні держави залишаться основним ланцюгом згаданої піраміди влади. Вони збережуть такі свої ключові функції, як:

- забезпечення народного суверенітету,
- формування правових норм і гарантія правопорядку,
- законодавче врегулювання економічних і соціальних відносин,
- захист країни і представлення її інтересів у міжнародних відносинах,
- розвиток соціокультурної сфери,
- опрацювання і реалізація національної стратегії тощо.

Реальною альтернативою національним політичним інститутам могли би стати лише наднаціональні інститути. На сьогодні єдиною такого роду світовою інституцією є ООН. Але згідно з її принципами ООН покликана стимулювати і консолідувати розвиток національних держав, а не підміняти їх. За деякими критеріями прообразом нової моделі політичної організації можна було б вважати Євросоюз, якому притаманні майже всі ознаки держави: обраний населенням і наділений правом приймати закони Європарламент, виконавчий орган – Єврокомісія, яка підзвітна Європарламенту і виконує функції уряду, спільні фінансово-економічні інститути (валюта, центробанк, митний і візовий кордон) тощо. Проте ЄС є моделлю регіональної, а не світової інтеграції.

Кажучи про перспективи розвитку посткомуністичних держав, особливо тих, що утворилися на пострадянських теренах, слід зазначити, що загалом глобалізація надає досить потужний імпульс для їх приєднання до інтеграційних форм взаємодії розвинених держав. Йдеться насамперед про появу можливостей для вільного доступу до світових економічних, фінансових, інформаційних і культурних ринків з боку раніше ізольованих суспільств. Водночас глобалізаційні тенденції не забезпечують швидкої реалізації їхніх сподівань щодо піднесення економічного рівня і якості життя, інколи загострюють питання національної безпеки. Не в останню чергу завдяки зазначеним глобалізаційним тенденціям ці держави продовжують займати позицію напівпериферії, або й

⁴⁵ Фрідмен Т. Цит. праця. – С. 54.

зміщуються, можна навіть сказати, витискаються в периферійні зони, у табір аутсайдерів сучасного світу, перетворюючись на пасивні об'єкти глобалізації.

«Вирок глобалізаційних процесів один для всіх: самітникам ведеться вкрай сутожно, – зазначає народний депутат Верховної Ради України Анатолій Матвієнко. – Це стосується і окремої особистості, і будь-якої соціальної групи, і цілих націй. Сьогодні неможливо уявити, щоб окрема держава проводила свою політику без урахування позицій інших держав та міжнародних інституцій. Відмінність полягає лише в тому, що одні країни позицію інших беруть до уваги, а інші – фактично керуються вказівками із-за кордону. Перші – потенційні господарі світу, другі – фактичні прислужники таких країн-господарів»⁴⁶.

24.3.3. Глобалізація, національна держава і демократія.

Політичним аспектом глобалізації є поширення ліберальної демократії на всі частини світу⁴⁷. Під цим оглядом збереження достатньо міцних національних держав є важливим чинником зміцнення демократії, адже як стверджують деякі політологи, «немає держави – немає й демократії». Якщо ліберальну демократію розглядати в поєднанні з територіальною національною державою як тією політичною формою, в якій вона виникла і до якої добре припасована, то в умовах глобалізації іноді виникають запитання: а чи не слугує глобалізація розпадові чи трансформації нації-держави, а разом з нею й ліберальної демократії? Чи не буде остання замінена сурогатом або імітацією демократії за умови замаскованого тиранічного впливу глобальних економічних та інформаційних монстрів?

Загроза нівелювання демократичних здобутків під тиском ТНК і культивованої ними знеособленої та позбавленої громадянських цінностей споживацької культури безумовно існує. Але їй протистоять модифіковані, але ще достатньо сильні національні держави як основний осередок (або локус, за висловом Р.Даля) розвитку сучасної ліберальної демократії. Набір основних функцій національної держави піддається реконструкції, але відбувається швидше адаптація держави до потреб пост-індустріального суспільства у глобалізованому світі, аніж її руйнування. Фактично йдеться про народження в умовах глобалізації держави нового типу. Місце людини в ній визначається не лише матеріальними чинниками, але й інформацією, знаннями, загальним рівнем культури. Держава постіндустріального суспільства, на думку футурологів, усе більше функцій делегуватиме вниз, сприяючи зміцненню комунікаційної мережі регіонів і громад. Саме осучаснення держави через її гуманізацію, гуманітаризація її функцій є одним із викликів XXI століття.

Інше питання, що постає в епоху глобалізації: як можна узгодити ефективне демократичне управління з транснаціональним масштабом сучасної економічної діяльності? Хоч ринкову економіку вважають однією з передумов демократії, зв'язок між ринком, приватною власністю та демократією далекий від автоматичного та лінійного. Авторитарні режими не дуже квапляться зрікатися влади, і у

⁴⁶ Матвієнко Анатолій. Фронт невидимий і забутий // Українська правда. – 2007. – 15 травня. (www.pravda.com.ua)

⁴⁷ Про це докладно – в розділі 4.

цьому їх часто підтримують бізнесові структури – як іноземні, так і внутрішні, надаючи перевагу стабільності, а не демократії. Це особливо стосується країн зі стратегічними ресурсами, такими як нафта чи алмази. У багатьох країнах (наприклад, Перу, Зімбабве, Малайзії та ін.) відбувається укладення ганебних союзів між урядом та бізнесом, що загрожують свободі й демократії. У посткомуністичних країнах, які мають нафтові ресурси, авторитаризм також має сприятливі внутрішні й зовнішні передумови для утвердження. Та й в Україні державна влада, нібито проводячи ринкові й демократичні реформи, часто задовольняє великі приватні інтереси на шкоду свободі й демократичному розвитку, потурає олігархізації не лише економіки, а й політики і часто знаходить якщо не підтримку, то мовчазну згоду провідних акторів глобалізації.

Не менш важливим викликом для демократії в епоху глобалізації є формування світового глобального суспільства, складовою якого є глобальне громадянське суспільство. Останнє виконує функцію медіатора між індивідом, державою та глобальним співтовариством. У національних межах громадянське суспільство сприяє захисту прав і свобод людини на підставі чинних законів держави. Якщо громадянське суспільство все більше виходитиме за межі правового поля національної держави, то неминуче постануть проблеми його функцій та правових підстав його діяльності.

Крім того, стоїть питання про неминучу трансформацію міжнародних організацій, таких як ООН, СОТ, МВФ, які будуть вимушені змінити свої функції у зв'язку із зростанням антиглобальних рухів, міжнародного тероризму, екологічних проблем і таке інше. Все це свідчить про те, що існує значний розрив між ідеологією та добрими намірами провідних акторів глобалізації щодо сприяння поширенню заснованої на правах людини ліберальної демократії та реальними методами здійснення цих намірів. має Неоднозначний вплив глобалізації і на розвиток національних держав, і на поширення та поглиблення демократії полягає в тому, що вона:

викликає інтенсивну взаємодію і формує взаємозалежність націй-держав, які утворюють сучасну світову систему;

- стимулює поширення демократичних цінностей завдяки посиленню взаємозв'язку і взаємозалежності між країнами світу, зникненню (чи принаймні значному зменшенню) перешкод для розповсюдження інформації⁴⁸;
- ставить під загрозу майбутнє ліберальної демократії у зв'язку з послабленням національних держав, у межах яких вона виникла і умовам яких відповідає;
- посилює роль наднаціональних міжнародних організацій за рахунок влади націй-держав, які інколи не здатні розв'язувати як внутрішні, так і зовнішньополітичні проблеми;
- стимулює великі міграційні потоки, які з одного боку поєднують світ у різноманітних аспектах, а з іншого – підсилюють політичну нестабільність, створюють передумови для

⁴⁸ Як зазначає директор Центру політичних студій з університету Квінз (Канада) професор Дж. Перлін, «для демократичної системи немає нічого важливішого, ніж свобода поширення інформації та ідей. Наявність такої свободи є ключовою умовою, необхідною для забезпечення відповідальності політичної еліти за її дії і надання громадянам можливості зробити правильні висновки щодо переваг та вад різних кандидатів на відповідальні посади в органах державного управління та альтернативних варіантів дій уряду» (див.: *Крос К., Гакет Р.* Політична комунікація і висвітлення новин у демократичних суспільствах. Перспективи конкуренції. – Київ, 2000. – С. 5).

поширення хвороб, транснаціональної злочинності;

- має своїм побічним продуктом анархічно-екстремістські та фундаменталістські рухи, які справляють негативний вплив на демократичні перспективи.

Глобальна демократизація, що відбувається в сучасному світі, у довгостроковому вимірі зазнає періодичних «припливів» і «відпливів» (див. розділ 4), коливань між посиленням демократії і наступом авторитарних тенденцій – як усередині окремих країн, так і в усьому світі. В останні (2006-2008 рр.), за даними «Дому свободи», спостерігалось погіршення ситуації зі свободою і демократією в усьому світі.

24.3.4. Україна в глобалізованому світі.

Суспільно-політичний розвиток України після проголошення її незалежності також відбувається в контексті означених загальносвітових тенденцій. Своєрідність політичного процесу в нашій державі зумовлюється впливом цілого комплексу внутрішніх та зовнішніх чинників, глобальних і локальних світових процесів, зокрема процесів глобальної демократизації. Слід відзначити, що демократичний потенціал глобалізації особливо зріс після розвалу Радянського Союзу. Хоч більшість країн, які отримали незалежність, згодом зійшли зі шляху демократизації, сам факт краху другого (після фашизму) найвпливовішого різновиду тоталітарного режиму показав безперспективність деспотичних режимів та переваги демократії.

Поширення ліберально-демократичних цінностей стало офіційно визнаною метою держав тодішньої «великої сімки», а також міжнародних організацій та інституцій. У країнах Західної Європи та Північної Америки була створена низка загальнодержавних програм, спрямованих на допомогу пострадянським країнам у проведенні маркетизації економіки та демократизації політичної системи. Велику роль у цій справі почали відігравати різноманітні міжнародні організації, і це стало однією з особливостей третьої хвилі демократизації.

Однією з перших країн, що визнала Україну як незалежну державу і почала надавати їй різноманітну допомогу, від друкування грошей до створення сільськогосподарських підприємств сучасного зразка та розвитку громад, була Канада. Продуктом канадсько-українського співробітництва є і ця книга з основ демократії, створена у межах проєктів «Демократична освіта», а потім – «Розбудова демократії».

Значну допомогу Україні надавали і надають США та країни ЄС. За деякими даними фінансова допомога уряду США, спрямована на підтримку демократичних реформ в Україні, за весь період незалежності становить 188,5 млн. доларів.⁴⁹ Сприяння розвитку демократії в Україні здійснюється також через численні неурядові інституції та фонди: фонд «Відродження», Програма наукових обмінів ім. Фулбрайта, проєкт Інституту Кеннана при Дослідницькому центрі ім. Вудро Вільсона у Вашингтоні, німецький фонд Маршалла (GMF), Міжнародний Медіа-центр «Інтерньюз», Альянс партнерства «Каунтерпарт» (CAP) та ін.

⁴⁹ Brinkley Joel. Dollars for Democracy? U.S. Aid to Ukraine Challenged // www.nytimes.com/2004/12/21/politics/21ukraine.html

Сьогодні Україна бере участь у діяльності більше ніж 50 міжурядових організацій, зокрема таких впливових, як ОБСЄ, Рада Європи, Центральноєвропейська ініціатива та інших. Членство в них означає для України необхідність прийняття норм, що регулюють відносини між країнами-учасницями, та додержання прийнятих на себе зобов'язань. Міжнародні організації здійснюють моніторинг різних аспектів просування до демократії, втручаються в розв'язання таких внутрішньополітичних проблем, як врегулювання конфліктів (НАТО, ОБСЄ, ООН), дотримання прав людини (ПАРЄ, ОБСЄ), визначення параметрів фінансової політики (МВФ, Всесвітній банк, МБРР).

Значну активність у міжнародній співпраці проявляють регіони України, які співробітничать з окремими регіонами інших країн, а також з цілим рядом міждержавних регіональних об'єднань.

Тривалий час після здобуття незалежності найбільш впливовим в Україні був євразійський вектор зовнішньої політики, хоч в СНД наша країна завжди була тільки асоційованим членом. Як і більшість колишніх республік СРСР, вона до певного часу розвивалась «у тіні» Російської федерації, яка мала значно більші матеріальні і людські ресурси і йшла попереду в здійсненні реформ (якщо не брати до уваги Балтійських держав). Проте поступово на пострадянському просторі сформувались три групи країн, що відрізняються типом політичного режиму та спрямуванням зовнішньої політики.

1. До першої групи належать країни, в яких відбулися «кольорові» демократичні революції: Україна та Грузія, а також близька до них за багатьма показниками демократизації Молдова. За даними Дому свободи, вони мають перехідні або гібридні режими.

2. Друга група: Росія, Киргизія, Вірменія, Азербайджан, Таджикистан – це держави так званих «керованих демократій», або напівконсолідовані авторитарні режими (в Росії останнім часом замість «керованої демократії» прийнято говорити про «суверенну демократію» як нібито суто російський її варіант).

3. Казахстан, Узбекистан, Білорусь і Туркменистан складають третю групу, де авторитарні режими почали утверджувались від перших років незалежності і на сьогоднішній день вже стали консолідованими.

Україна та Грузія, обравши європейський вектор зовнішньої політики як основний, усе більше виходять з-під впливу Росії та потрапляють в орбіту інтересів США та ЄС. Інші пострадянські країни дотримуються «багатовекторності» або ж орієнтуються на Росію та/чи Китай як основних партнерів. Вони є повноправними членами СНД, хоч цю організацію навряд чи можна назвати ефективним інструментом євразійської інтеграції. Утвердження різнотипних режимів у державах, які є членами цього міждержавного утворення, не може не сприяти його дезінтеграції надалі.

Європейська (ЄС) та євроатлантична (НАТО) інтеграція є ключовими напрямками зовнішньополітичної діяльності України впродовж тривалого часу, хоч ставлення більшості громадян України до НАТО поки що негативне. Більш одностайною є підтримка курсу на вступ до Європейського Союзу – найвпливовішої та найавторитетнішої організації на континенті. Угода про партнерство та співробітництво (УПС) між Україною з одного боку та Європейськими Співтовариствами та їх країнами-членами з іншого була підписана у Люксембургу 14 липня 1994

року і набула чинності у березні 1998 року. З того часу ведеться постійний діалог, розвивається співробітництво в галузі економіки, науки і технологій, культури, освіти, відбуваються контакти на рівні громадськості, створюються передумови для ширшого розгортання торгівлі та інвестицій. Велике значення для зміцнення демократії має моніторинг і підтримка з боку ЄС утвердження і розвитку демократичних інституцій в Україні.

Велике значення для усталення відносин між нашою державою і Євросоюзом мало схвалення у грудні 1999 р. спільної стратегії ЄС щодо України. Принциповим кроком у зміцненні та розвитку стратегічного партнерства стали п'ятий саміт Україна – ЄС (Ялта, вересень 2001 р.), а також наступні щорічні саміти, на яких ведеться пошук специфічних форм більш тісної співпраці України та Європейського союзу на період, доки Україна з різних причин ще не може бути прийнята в ЄС.

Чи є Україна в Європі? Географічно – так. Політично – попереду ще багато роботи

Виступ Прем'єр-міністра Ю. Тимошенко по „Єврон'юз” під час візиту до Брюсселя 30 січня 2008 р.

Допомога розвитку демократії в Україні з боку ЄС відкрито проводиться через різні інститути й організації. Так, ЄС зі свого бюджету виділив фінансову допомогу у розмірі 255 млн. євро для реалізації політики добросусідства. Діють програми фінансової допомоги PHARE, ISPA та ін., а також розширюються інвестиційні програми, обговорюється проблема участі країн ЄС в реконструкції української газотранспортної системи. Починаючи з 1991 року, загальний обсяг допомоги, наданої Україні з боку ЄС в рамках програми TACIS, макрофінансової та гуманітарної допомоги, складає понад 1 млрд. євро. Таким чином, Європейський Союз є найбільшим донором України.

Країнами ЄС сформована різноманітна система співробітництва в рамках програм технічної допомоги і грантових програм, що здійснюються через посольства країн ЄС.

Зі свого боку Україна розробила власну модель євроінтеграції, яка передбачає:

- освоєння впродовж наступного десятиріччя інноваційної моделі економічних перетворень під гаслом: «В Європу на основі інноваційного шляху розвитку»;
- формування середнього класу – основного носія демократії та політичної стабільності суспільства – як головне завдання у соціальній сфері;
- суттєве посилення дієздатності державних інституцій, що функціонують на

демократичних принципах, адже саме держава – основний суб'єкт євроінтеграційного процесу.

Інтеграція до європейських структур як мета, кроки, що здійснюються нашою державою в напрямку відповідності вимогам щодо набуття членства в ЄС, співробітництво з країнами-членами ЄС у найрізноманітніших галузях допомагає Україні включатися у регіональні та світові процеси у статусі суб'єкта, а не об'єкта, піднімати рівень демократії і вдосконалювати ринкові механізми в середині країни. Одним із прикладів, коли співпраця з ЄС сприяла інтеграції України до світових структур, була діяльність Робочої групи з питань розгляду заявки України на вступ до СОТ. 16 травня 2008 року Україна стала 152-им членом Світової організації торгівлі, успішно завершивши багаторічний переговорний процес.

Висновки

Процеси інтеграції, що набули нової сили та якості наприкінці ХХ, сформували новий феномен, що отримав назву глобалізації. За останні десятиліття стало зрозуміло, що глобалізація – це з одного боку історично обумовлене і в певному сенсі невідворотне явище, з яким треба зжитись, а з іншого – що це явище справляє суперечливі впливи на всі країни світу. Глобалізація надзвичайно багатогранна і, без перебільшення, визначає обличчя сучасного світу.

Глобалізація є продуктом людської цивілізації, певним етапом її розвитку, коли державні кордони окремих країн стали затісними для розвитку національних економік, а переплетення економічних зв'язків між економічними суб'єктами різної національної приналежності, забезпечене новітніми інформаційними технологіями, призвело до утворення глобальних (світових) ринків та виявило високий ступінь взаємної політичної, економічної, інформаційної і навіть культурної залежності багатьох країн.

Одним із наслідків глобалізації є розповсюдження демократичних цінностей та демократії як форми політичної організації суспільства. Становлення демократії наприкінці ХХ – початку ХХІ століть тісно пов'язано з глобальними процесами зростання взаємозв'язків між державами. Вона має потужні впливи практично на всі країни світу, але не завжди її наслідки мають лише позитивний характер, тому що становлення демократії – процес складний, хвилеподібний, що проходить стадії криз і піднесення, наростання та затухання демократичних процесів. Отже, розповсюдження демократичних інститутів та цінностей у світі також має суперечливий характер.

Усі дійові особи процесу глобалізації – держави і нації, корпорації та особи – кожного дня користуються плодами глобалізації та змушені сплачувати за це відповідну ціну. Виклики глобалізації є доволі гострими, а на пошук адекватних рішень відводиться щораз менше часу. Повільні можуть програти на «світовій шахівниці».

Взаємозалежність світового співтовариства, що зростає, з одного боку сприяє модернізації країн, що відстали у своєму розвитку і не оволоділи досягненнями сучасної цивілізації, а з іншого – вона підсилює ризик дестабілізації, позбавляє або зменшує можливість країн, що модернізуються та стають на шлях демократизації, знайти самобутні моделі розвитку.

Крім того, зворотним боком глобалізації є розповсюдження міжнародного тероризму і

транснаціональної злочинності, що підсилює загрозу національній безпеці кожної країни і ставить на порядок денний проблему міцності державних інституцій демократії, їх адекватності викликам глобалізації, особливо в країнах, що ще не досягли стану консолідованої демократії.

Контрольні запитання.

Що є глобалізація? Дайте визначення та назвіть основні риси цього явища.

Що є підґрунтям та сучасними передумовами глобалізації?

Чим відрізняється глобалізація від інтернаціоналізації та міждержавної (регіональної чи іншої) інтеграції попередніх епох?

Які є головні підходи до вивчення феномену глобалізації у сучасному суспільствознавстві?

В чому особливість підходів до вивчення процесів інтернаціоналізації і глобалізації Ф. Броделя та І. Валлерстайна?

Чи підтверджує сучасний досвід глобалізації прогнози Ф. Фукуями, С. Гантінгтона?

В чому особливість позиції З. Бжезінського щодо глобалізації і ролі США в цьому процесі?

Охарактеризуйте основні суперечності глобалізації.

Використайте та поясніть схему глобального розшарування країн за рівнем національного доходу на душу населення («бокал шампанського»).

Хто є головними акторами глобалізаційних процесів?

Яка роль різних держав та їх організацій у спрямуванні світових процесів?

Які держави нині лідирують у процесах глобалізації? В чому це виявляється?

Які держави претендують на світове лідерство і які успіхи вони показують на шляху до цієї мети?

Як впливає глобалізація на стан і перспективи національної держави?

Як впливає глобалізація на поширення цінностей демократії у світі? В чому неоднозначність цього впливу?

В чому сутність глокалізації?

Що таке глобальна демократизація?

Яке місце в глобалізаційних процесах займає Україна? Які форми її взаємодії з найбільш впливовими акторами глобалізації?

В чому полягає важливість європейської інтеграції України? Які є для цього підстави і перспективи?

Практичне завдання. Одна частина дослідників вважає, що національна держава в епоху глобалізації приречена, у неї немає майбутнього. Інша частина, навпаки, підкреслює небезпеку ослаблення національних держав та вважає їх важливим актором глобалізації. Сформулюйте та запишіть у два стовпчики аргументи на користь тієї й іншої позиції. Зваживши їх, сформулюйте власну позицію щодо майбутнього національної держави.

Література

Основна:

Валлерстайн И. Миросистемный анализ: введение: пер. с англ. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2006. – 248 с.

Гальчинський А.С. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи. Методологічні аспекти. – К.: Либідь, 2006. – 312 с.

Гелд Д. Демократія і глобальний порядок // Демократія. Антологія / Упоряд. О. Проценко. – К.: Смолоскип. – 2005. – С. 985 – 1024.

Закария Ф. Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за ее пределами. – М.: Ладомир, 2004. – 383 с.

Мак-Грю Е. Транснаціональна демократія: теорії і перспективи // Демократія. Антологія / Упоряд. О. Проценко. – К.: Смолоскип. – 2005. – С.1025 – 1050.

Михальченко М. Україна як нова історична реальність: Запасний гравець Європи. – Дрогобич: Відродження, 2004. – 488 с.

Фрідмен Т. Л. Лексус і оливкове дерево. Зрозуміти глобалізацію: перекл. з англ. – Львів: Ї, 2002. – 624 с.

Фукуяма Ф. Конец истории? – www.liberal.ru/article.asp?Num=45

Хелд Д., Гольдблатт Д., Макгрю Э., Перратон Дж. Глобальные трансформации: Политика, экономика, культура. – М.: Праксис, 2004. – 576 с.

Додаткова:

Бакіров В. С. Світ-системний аналіз в сучасному світі // Вісник харківського національного університету ім. В. Каразіна. – № 487. – 2000. – С. 6-7.

Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире: пер. с англ. – СПб.: Университетская книга, 2001. – 416 с.

Гальчинський А.С. Україна на перехресті геополітичних інтересів. – К.: Знання України, 2002. – 180 с.

Гелд Д., Мак-Грю Е. Глобалізація/антиглобалізація. – К.: КІС, 2004. – 180 с.

Ейк К. Небезпечні зв'язки: взаємодія глобалізації і демократії // Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. Хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів. – Луганськ: Альма матер – Знання, 2002. – С. 11-25.

Калхун К. Теории модернизации и глобализации: кто и зачем их придумывал? // Институт общественного проектирования. – 17 января 2006 года <http://www.inop.ru/reading/page68/>

Колодко Г. Глобалізація і перспективи розвитку постсоціалістичних країн. – К.: Основні цінності, 2002. – 248 с.

Мегатренды мирового развития / Под ред. М.В. Ильина, Л. Иноземцева.–М.: Экономика, 2001. – 295 с.

Многоликая глобализация. Культурное разнообразие в современном мире / Под ред. П. Бергера, С. Хантингтона. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 379 с.

Федуняк С.Г. Європейські виміри безпеки на пострадянському просторі / С.Г. Федуняк. –

Чернівці: Рута, 2005. – 336 с.

Фисун А. А. Демократия, неопатримониализм и глобальные трансформации. Раздел IV. Альтернативы глобальных трансформаций: мир-системная интерпретация. – Харьков: Константа, 2006. – С. 208-260.

Храбан І.А. Система європейської безпеки і напрями воєнно-політичної інтеграції України до її структур. – К.: Варта, 2005. – 544 с.

Mahubani Kishore. The New Asian Hemisphere. The Irresistible Shift of Global Power to the East. – New York: PublicAffairs, 2008. – 336 p.

Parag Khanna . The Second World: Empires and Influence in the New Global Order. – New York: Random House, 2008. – 496 p.

Rothkopf David. Superclass. The Global Power Elite and the World They Are Making. – New York: Farrar, Straus & Giroux, 2008. – 376 p.

Wallerstein I. Globalization or the Age of Transition? // International Sociology. – June 2000. Vol.15(2).– P.249-265.

Zakaria Fareed. The Post-American World . – New York: W. W. Norton, 2008. – 288 p.

Глосарій

Актори глобалізації – дійові особи глобалізації, від взаємодії яких залежить сутність та напрями глобалізаційних процесів.

Антиглобалізм – протестні соціальні рухи, дії яких спрямовані проти ліберальної версії глобалізації та американізації міжнародних відносин.

Глобалізація – фаза сучасної поглибленої та багатоаспектної інтеграції держав та регіонів, що відбувається в умовах і завдяки новітнім інформаційним технологіям, які перетворюють планету в єдиний світ.

Глокалізація – одночасна дія, поєднання, а в ідеалі – гармонізація глобалізації, з притаманними їй тенденціями до універсалізації та інтеграції світу, та локалізації, з властивим їй прагненням людей до збереження традицій, національних та культурних відмінностей, своєї ідентичності та «домівки» (включно з національною державою)

Глобальна демократизація – розповсюдження демократії на різні регіони і країни світу, процеси демократизації перехідних суспільств, їх рух до консолідованої демократії, а також поглиблення демократичності у країнах стійкої ліберальної демократії.

Інтернаціоналізація – розвиток різноманітних зв'язків між країнами, завдяки чому відбувається поширення за межі окремих націй і держав економічних, політичних, культурних, релігійних цінностей та форм суспільного життя.

Джерело: **Основи демократії**. Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Видання третє / За заг. ред. А.Колодій. Розділ 24. – Львів: Астролябія, 2009. – С. 716-746.